

ҚЎЧҚОР НОРҚОБИЛ НАСРИДА ҚАҲРАМОН ТАҚДИРИНИНГ ФОЖИАВИЙ ТАЛҚИНИ

Гузал Амиркуловна ХИММАТОВА

Катта ўқитувчи
филология фанлари бўйича (PhD) фалсафа доктори
Термиз давлат университети
Термиз, Ўзбекистон
guzalximmatova@mail.ru

Аннотация

Ушбу мақолада Қўчқор Норқобилнинг “Осмон остидаги сир” ва “Кўзларингни кўргани келдим” ҳикояларида уруш асоратлари, унинг инсон қалбига таъсири, баъзида эса, фожиавийлик билан яқун топганлик масалалари бадиий талқин этилган. Ҳикояларда урушнинг йигитлар умрини хазон қилиб, оилалари пароканда бўлиб кетишига сабаб бўлганлиги тасвирланади.

Таянч сўзлар: фожиавийлик, категория, мазмун-моҳият, иждокор, кундалик, бадиий адабиёт, фарзандсизлик, наср, инсон, тақдир.

ТРАГИЧЕСКАЯ ТРАКТОВКА СУДЬБЫ ГЕРОЯ В ПРОЗЕ КОЧКОРА НОРКАБИЛА

Гузаль Амиркуловна ХИММАТОВА

Старший преподаватель
Доктор философии (PhD) по филологическим наукам
Термезский государственный университет
Термез, Узбекистан
guzalximmatova@mail.ru

Аннотация

В данной статье анализируется рассказы Кочкора Норкабила “Тайна под небом” (“Осмон остидаги сир”) и “Пришел увидеть твои глаза” (“Кўзларингни кўргани келдим”) с точки зрения художественного осмысления последствий войны, ее воздействия на человеческую душу, а иногда, и трагического финала. В рассказе повествуется о том, как война уносит жизнь молодого человека и разрушает семью.

Ключевые слова: трагедия, категория, сущность, творец, дневник, вымысел, бездетность, проза, человек, судьба.

Фожиавийлик дейилганда, кўпинча, охири ўлим билан тугайдиган ҳолат, кўрқинчли воқеаларнинг тасвирланиши, қаҳрамоннинг ҳалок бўлиши тушунилади. Фожиавийлик категориясининг мазмун-моҳияти нималарда намоён бўлади? А.Эркаев “Эстетик онг ва бадиий билиш” номли мақоласида бу масалани атрофлича ўрганишга ҳаракат қилган [4].

Олим шундай ёзади: “Фожиавийлик нимада юзага чиқади? Антик даврда фожиавийлик инсон эрки ва унинг азалдан белгиланган тақдири ўртасида ҳал қилиб бўлмайдиган зиддият сифатида тушунилган. Инсон ўз тақдирига чап бериб, ўзгартиришга уринганда, бунинг уддасидан чиқолмаган, мағлуб бўлган, охир-оқибат ҳалокатга учраган. Буни ўзбек кутубхонларига яхши таниш қадимги юнон фожианависи буюк Софоклнинг “Шоҳ Эдип” асари мисолида кўриш мумкин.

Европа Уйғониш ва Маърифатпарварлик даврлари асарларида, хусусан Шекспир ижодида, шунингдек, ундан кейинги даврларда фожиавийлик табиатини тушуниш дунёвийлашди. Энди фожиавийлик адабиётда тақдири азал ҳукмининг муқаррарлигида эмас, балки жамият ва инсон, эски қолоқ анъанавий ахлоқий қарашлар ва янгидан пайдо бўлаётган илғор ғоялар ўртасидаги муросасиз зиддият туфайли янги илғор ғоя ташувчисининг ҳалокатида ўз аксини топа бошлади” [4].

Фожиавийлик, аслида, инсон руҳиятини таназзулга, емирилишга етаклайди. Инсон маънавий юксаклиги туфайлигина бу кучдан устун туради. Машхур файласуф Платон “Зиёфат” асарида шундай ёзади: “Руҳиятда ғзаб, кўрқув, лаззат, азоб-уқубат ва ҳасаднинг турли эҳтиросли иштиёқларнинг ҳукм суришини мен умуман адолатсизлик деб биламан” [2;323].

Адабиётшунос М.Олимов эса фожиавийлик ҳақида куйидагича мулоҳаза юритади: “... гап фожиавийлик масаласига бориб тақалар экан, бу ҳақиқатнинг ҳам нисбийлиги аён бўлиб қолади. Чунки фожиа – одатдаги мўътадил (аниқроқ айтганда, нормал) ҳаётнинг инкоридир, ечимига ақл-идрок ҳам ожиз қолган, инсон борлигини зиддиятли эҳтирослар чулғаб олган, улар бор кучи билан оёққа қалққан ҳолатдир” [1;47].

Кўчқор Норқобил насрида давр ва инсон концепцияси кўп бор ва ранг-баранг талқин этилган нуқталар унинг афғон уруши хотиралари асосида танланган асарларида аниқ ва ёрқинроқ кўзга ташланади.

Маълумки, Иккинчи жаҳон урушига бағишлаб ёзилган минглаб ижод намуналари мавжуд. Ва ушбу мавзу давр мафқураси томонидан қўллаб-

қувватланарди. Уруш қатнашчилари, табиийки, қаҳрамон саналарди. Афғон урушидан сўнг бундай ҳолатлар кузатилмайди. Бу уруш нотўғри сиёсат оқибати ҳисобланди. Адибнинг маҳорати шунда кўринадики, у ана шу давр ва инсон, жамият ва шахс ўртасида пайдо бўлган тубсиз жарликни, аниқроғи, конфликтни кўра олди ва уни турли образлар характери, хатти-ҳаракати, ўй-ташвишлари орқали бадиийлаштирди. Бу асарларнинг аҳамияти бир савол атрофида уюшади: хўш, афғон уруши қатнашчиси ким? Наҳотки босқинчи бўлса?.. Кўчқор Норқобил насрини кузатиб шунга ишонч ҳосил қилиш мумкинки, даврнинг кажрафтори инсонни аёвсиз гирдобга улоқтириб юборгандек ва у ана шу гирдобга амаллаб жон сақлаш учун кучанаётгандек, талпинаётгандек.

Инсонлар тақдири сингари фожиаси ҳам турли хил. Айниқса, уруш инсон тақдирини ўзгартириб юборади. Аслида урушнинг ўзи энг катта фожа.

Уруш мавзусидаги асарларда фожиавийлик масаласи алоҳида ўрганилиши муҳим бўлган масалалардандир.

Ҳаёти бир маромда кечаётган инсон тақдирининг буткул ўзгариб кетиши, унинг руҳияти, зоҳири ва ботинидаги ҳис-туйғулари, кечинмаларининг бадиий талқини Қ.Норқобил ҳарбий насридаги қаҳрамонлар тақдирида ўз аксини топади.

Адибнинг “Самодил” тўпламига киритилган ҳикояларида ҳам уруш асоратлари, унинг инсон қалбига таъсири масалалари бадиий талқин этилган. Тўпламдаги “Осмон остидаги сир” ҳикоясида урушнинг бир йигитнинг умрини хазон қилиб, унинг фожиавий яқунланишига сабаб бўлганлиги тасвирланади. Тўлқин танк ҳарбий хизматни Афғонистонда ўтаган. Урушда иштирок этган: *“Тўлқин танк у ёқда, дарё ортида хизматни ўтаб қайтганидан сўнг бир замон ҳардамхаёл бўлиб юрди. Элга эш, қарига ёш бўлолмади. Одамовиликни орттириб келди. Ўзиям тамакини кетма-кет, орадан шамол ўтказмай паровоздай тутатарди. Эл-элдош, қавм-қариндошдан бегонасираб, хаёлпараст бўлиб қолган йигитни отаси Раҳим*

полвон кўп жойларга олиб бориб даволатди. Энаси Марям момо эскичилик деди, сув деди, ўт деди, чилтон деди, жин деди, олиб бориб ўқитмаган муллеси, силатмаган кинначиси қолмади. Дўхтирдан бўлдими, табибдан бўлдими, Тўлқин танк элга қўшилди, ранг-рўйи ўзгариб, одам сиёзига қайтди, тўй-томошаларга чиқадиган бўлди, қони тортиб яна тўйларда кураш туша бошлади, от изини той босди – Раҳим полвон тўй-маъракада хотиржам оёқ узатиб ўтирадиган бўлди. Изидан издоши бор. Тўлқин полвон бор. Бироқ, Тўлқинбойнинг тўйини кўролмади. Ўғли афғонда бўлган кезлар Раҳим полвон юрак ўйноғини орттирганди. Қўрқув, ваҳима полвоннинг ичини тўкиб, ҳадиғу хавотир асорати соғлиғига чанг солиб бўлганди. Бояқиш ўлди-кетди. Лекин бамайлихотир оёқ узатиб кетди. Ўғлининг элга қўшилганини кўриб кетди [3;39].

Юқоридаги парчадан кўринадикки, ёзувчи кичик бир тасвирданок урушнинг асоратларини акс эттирган. Аввало, урушнинг инсон руҳиятига таъсирини акс эттириш адибнинг асосий мақсадларидан бири эканлигини сезиш қийин эмас. Бу нафақат Тўлқин танк ва Раҳим полвоннинг изтироблари ва дардларини, балки бутун уруш қатнашчилари, улар яқинларининг ички кечинмалари ифодасидир.

Раҳим полвон ор-номусли курашчи. Авлодининг ёлғиз давомчиси Тўлқиннинг ҳам эл орасида қаддини тик тутиб юришини истайди. Ўғлининг эл орасига қўшилганидан қувониб, бу дунёни тарк этади. Афсус, Тўлқин унинг авлодини давом эттирувчиси бўла олмади. Урушда орттирилган жароҳат уни бир умр фарзанд кўришдан маҳрум қилган, бепушт бўлишига сабабчи бўлган эди.

Маълумки, ўзбек фольклорининг ноёб дурдонаси “Алпомиш” достонида Бойбўри ва Бойсари ҳам фарзандсизлик доғидан эл ичида бош кўтара олишмайди. Тоғай Муроднинг “Ойдинда юрган одамлар” қиссаси қаҳрамонлари ҳам фарзандсизликдан куяди, азобланади.

“Осмон остидаги сир”да Тўлқин ва Хайринисо ҳам фарзандга илҳақ. Адиб Тўлқиннинг ҳолатини шундай тасвирлайди: “Уч йил ўтди, беш йил

ўтди – зор-зардобини ичига ютди. Нима десин? Нима қилсин? Оҳини кимга айтсин. Эшитган қулоққа ёмон. Ўл-а, бу кунингдан дейшимайдими, бу кунингдан ўлганинг авло демайдиларми? Йўқ, Тўлқин танк аёлини урмади, ўзини урди, ургандаям ерга, қаттиқ, тош-метин ерга кўтариб-кўтариб урди. Полвоннинг боласи эди Тўлқин танк. Уни ҳали ҳеч ким бундай алпозда, ўзичалик ерга урмаган эди, ўзини ўзи ерга урди, ёлғиз қолган паллаларда пахтазор ўртасидаги лайлак тут тагига бориб ўзини ўзи ерга уриб-уриб йиғлади, ичи эзилиб йиғлади. Ичи тўкилиб йиғлади, хилватда ҳаловат билмади – уй ичини қулфлаб, икки дунёси зимистон бўлиб, ўзини ерга отди, тутқаноғи тутиб, қуёнчиғи қўзиб, ўзини ерга урди” [3;58].

Агар уруш бўлмаганда Тўлқин ва Хайринисо бир этак фарзанд кўриб, бахтли умр кечириши мумкин эди. Хотини Хайринисонинг хиёнати Тўлқинга уруш даҳшатларидан кўп таъсир қилади. Ор-номус масаласи умрига нуқта кўяди. Хайринисонинг фарзандсизликда ўзини айбдор эмаслигини исботлашга уриниши аслида уни хиёнатга етаклайди.

Фожиавийлик занжири бора-бора урушга бориб тақалади. Тўлқин ва Хайринисо тақдирининг фожиавий якунида уруш асосий сабабчи. Тўлқин танк афғондаги хизмати туфайли бепушт бўлиб қолди. Хайринисо эса, фарзанд кўра олса-да, фарзандсиз. Бир тарафдан унинг ҳам оналик туйғусини туйишга ҳаққи бор. Хайринисонинг бутун изтироблари, оғриқлари мана бу жумлаларда ҳайқириқ каби отилади:

“ – Мени ўлдир! Мени ўлдирақол! Менга ит тегиб бўлди. Мен хор бўлдим. Нега бақрайиб турибсан. Гумонам сендан эмас... Сен ношудсан!” [3;47].

Бу ҳикоянинг энг драматик нуқтасидир. Тўлқин танк ўз жонига қасд қилди. Хайринисо хиёнат кўчасига кирди. Туғилажак фарзанди ҳам, отасини аслида ким эканлиги билмаслиги ҳам фожиавийлик занжирини узайтиради.

Тўлқин танк ва Хайринисо фожиасининг сабабчиларидан бири Рўзи махсум ахлоқан тубан кимса. Унинг хотини Руқия эрининг хиёнати туфайли беш яшар фарзандини олиб уйини ташлаб кетади. Рўзи махсумнинг ўз жуфти

аёлига хиёнати, Хайринисони топташи ва бир оиланинг фожиасига сабабчи бўлиши маънавий тубанлик фожиасидир.

Кўчқор Норқобил мазкур фожиавий ҳодиса орқали уруш тугаган бўлса ҳам унинг жароҳатлари асло битмаслигини кўрсатиб беради. *“Урушнинг хотира оғригини инсон тафаккуридан ҳеч бир суғуриб олиб ташлай олмас экансан. Уруш одамзодни барибир мағлуб этиб, уни ўз комига тортиб оларкан, инсон уруш хотираси комида яшаркан”* [3;43]. Бу тасвир адибнинг иқрорларидир.

“Кўзларингни кўргани келдим” ҳикоясида ҳам инсонлар тақдири ҳақида гап боради. Ҳикоя биринчи шахс – ёзувчи тилидан ҳикоя қилинади. Унда узок ўлкадан ёрени излаб келган Ирина, туғилганда отасини кўрмагани сабабли эслай олмайдиган Мария образлари ҳикоя қилинади. Орадан йиллар ўтган. Мария ҳам улғайган. Лекин у отаси кимлиги, қандай инсонлигини билмайди. Шу саволларга жавоб топиш учун у Москвадан онаси билан йўлга чиқади. Отасининг қаердалиги, манзил-макони ҳам номаълум. Фақат Хоразмда яшашини билади, холос. Поездда Хоразмга кета туриб, бир купеда ёзувчи билан ҳамсафар бўлади.

Сафар давомида рус қизи Мария ва ёзувчининг суҳбати асосида мусофир аёлнинг аччиқ қисматидан хабардор бўламиз.

Мария тилидан шундай сатрлар берилади: *“ – Айт, ойи, айт! Дадамнинг ўзбек эканлигини айт. Сен менга йигирма йилдан бери аллақайси ўзбек ҳақида эртас сўзлашингни айт. Сенинг йигирма йиллик армонинг, менинг йигирма йиллик азобимни айт! Бу одам сенга ўша ўзбекни топиб беради”*.

Мариянинг бу изтироблари, Иринанинг аламларининг сабаби нима? Бу китобхонни қизиқтиради. Асар қаҳрамонларининг тақдирига ҳеч бир ўқувчи бефарқ бўла олмайди.

Ирина ўз кечмишини суҳбатдоши, яъни ёзувчига сўзлаб беради. Ирина ва Мариянинг аччиқ қисматига уруш сабабчи. Афғон уруши. Афғон урушида жароҳатланган ўзбек йигити Рома оғир ҳолда Москвага ҳарбий госпиталга юборилади. Шифокор Ирина унга ғамхўрлик қилади. Улар

ўртасида муҳаббат туғилади ва фарзанд кўришади. Аммо Рома кекса онаси ва синглисини ўйлаб, Хоразмга қайтади. Бор воқелик шу. Лекин ёзувчининг мақсади қаҳрамонларининг аччиқ қисматларини кўрсатиш эмас. Балки қаҳрамонларининг ички кечинма, дард ва туйғуларини ифодалашдир.

Урушнинг асорати йиллар ўтса-да, юракларни жароҳатлайди. Тақдирларни ўзгартиради. Уруш бўлмаганда Ирина Рома билан танишмас, Мария туғилмас эди балки. Аммо уруш уларни таништирди. Тақдир ва вазият ажраштиради. Мария эса отасиз ўсди. Отасининг кимлигини билмай яшаш аслида азоб.

Ёзувчи ҳикояда ҳам зоҳиран, ҳам ботинан маънавий юксакликка эришган Ирина тақдиридаги ва руҳиятидаги фожиавийликни ифодалайди. Бахтли оиласи, севган ёри ва фарзанди бўлишига қарамасдан Романинг Ватан, яқинлари соғинчидан изтироб чекишини истамайди. Қайтиб келишини ички ҳиссиёт билан сезган Ирина ўзида матонат топа олади. Энг муҳими, у Романинг ички туғёнлари, вазиятини тушуна олади. Гарчи фарзанди отасини сўраса, нима деб жавоб беришини ўйласа-да, ўзининг ёлғизлик, муҳаббат изтиробидан азоб чекишини билса-да, барчасини ирода билан енга олиши ҳам маънавий юксакликдир. Аммо унинг тақдиридаги, руҳиятидаги фожиавийлик бутун дардини ичига ютиши, дилбандининг отасини тинимсиз сўрашига жавоб бера олмаслигидадир. Ҳикояда Ирина ана шундай қаҳрамонлардан бири.

Ҳикоядаги Иринанинг қизи Мариянинг фожиаси отаси кимлигини билмаслигида. Отаси ҳақида у фақат тасаввур қилади, холос: “ – Ҳа, қизим... Дадасини кўриш, ақалли бир марта кўриш учун ҳамма нарсага тайёр эди. Мактабда ўқиб юрган кезларидаёқ Рома ҳақида сўраб-суриштиравериб ҳоли-жонимга қўймасди. Мен гоҳида аччиқланиб, уни топиш осонмас, Рома яшаётган жойга бориб бўлмайди, у ер жуда олисда, одамлари баджаҳл, ёввойи, деб кўрқитардим. У бу гапларимга гоҳида ишонарди ҳам. Ҳалигинда ўзбекларнинг нега ёмонлигини ойимдан сўранг, деб кесатганда шунга киноя қилаётганди. Москва давлат университетининг тарих факультетида учинчи

курсида ўқияпти ҳозир. Кўнглининг тубида чўкиб ётган дадасини кўриш иштиёқини ҳеч нарса билан босолмаяпман. Бўй етган қизни алдаб бўлмас экан. Қизим ҳозир жиззаки бўлиб қолган. Унинг соғлигини ўйлаб қайғураман. Жаҳли чиқса мен ёввойиман, мен ёввойининг қизиман, дея чинқириб юборади. Тақдиримнинг қалтис ўйинидан ортган дардлар камлик қилгандай, қизимнинг юрагидаги оғриқдан ҳам азобланаман. У ахир инсон фарзанди, унинг ҳам қалби бор, юраги бор, орзу-армонлари бор, ахир ўз отасини кўришни истайди, унинг қиёфасини хаёлида ўзича гавдалантиради, қони тортади, томири тортади, уни кўргиси келади”.

Ирина-ку, тақдирнинг аччиқ ёзиғига чидайди, дардини ичига ютади. Аммо Мария-чи? Ҳали бир ёшлиги пайтидаёқ тирик етимга айланган, ота меҳрига зор қалбнинг олови уни азоблайди. У саволларига жавоб излайди. Жавоб берадиган онаси эса унга ёлғонларни тўқийди. Лекин ҳеч қачон мурғак қалбга отасига нисбатан заррача нафрат бўлишини истамайди. Бу ҳам Иринанинг юксак маънавий соҳибаси эканини билдиради.

Хулоса қилиб айтганда, Қўчқор Норқобил ўзининг ҳарбий насрида давр, ижтимоий муҳит, инсон фожеасини қаҳрамонлар руҳияти, кечинмаларини тўлақонли очиб берди. Бу асарларда уруш туфайли инсонлар тақдирининг ўзгариши, уларнинг маънавий қиёфаси, қаҳрамонлар қисматидаги фожиавийлик тасвирланган ва унинг инсон тақдирига таъсири масаласи яққол очиб берилган, десак муболаға бўлмайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Олимов М. Ҳозирги ўзбек адабиётида пафос муаммоси. – Тошкент: Ўзбекистон, 1995. – 320 б.
2. Платон. Соч. в. 4-х томах. Т.3. Ч.2. – Москва: Мысль, 1972. – 450 с.
3. Норқобил, Қўчқор. Самодил: ҳикоялар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2018. – 375 б.
4. <https://ziyouz.uz/ilm-va-fan/adabiyot/abdurahim-erkaev-estetik-ong-va-badiiy-bilish/>